

<https://doi.org/10.62837/2025.10.280>

İLƏHƏ BAYRAMOVA
ADU
ilahe_314@mail.ru

SİFƏTİN DƏRƏCƏLƏNMƏSİNİN FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *sifət, sifətin dərəcələri, müqayisə, komparativ*

Ключевые слова: *прилагательное, степени прилагательного, сравнение, компаратив*

Keywords: *adjective, degrees of adjective, comparison, comparative*

Dildəki söz ailələrinə - nitq hissələrinə fərqli xüsusiyyətlər məxsusdur və məhz bu xüsusiyyətlərə görə nitq hissələri öz aralarında bir-birindən fərqlənir. Lakin dildə yalnız bir neçə nitq hissəsinə aid xüsusiyyətlər də vardır. Sifətlərin bir qismi başqa nitq hissələrindən xüsusi şəkli əlamətlərə görə deyil, vəzifə və mənalarına görə fərqlənir. Məhz bunu nəzərdə tutan M.H.Hüseynzadə yazır ki, “*bir sözün sifət olub-olmamasını xarici əlamətlərlə deyil, onun vəzifəsi və daxili məzmunu ilə müəyyən-ləşdirmək lazım gəlir. Məsələn, “qırmızı” sözünü sifət adlandırmaq üçün (dərəcə əlamətlərindən başqa) heç bir xüsusi əlamətə, yəni xarici şəkllə əsaslanmaq mümkün deyildir, çünki bu sözün tərkibində onu sifət edə biləcək heç bir şəkilçiyə təsadüf edilmir. Digər tərəfdən, bu söz müəyyən bir rəngin adını ifadə edir*” [2, s.64].

Şübhəsiz ki, istər alman, istərsə də Azərbaycan dilində müxtəlif rəngləri bir-birindən fərqləndirmək məqsədi ilə onlara da, isimlərdə olduğu kimi, (əl, göz, baş, ev, otaq, oğlan, qadın və s.) adlar verilmişdir. Bu cəhətdən “*qırmızı*” sözü də həmin rənglərdən (qara, ağ, boz, sarı və s.) birinin adından başqa bir şey deyildir. Bu cəhətdən sifətlər əşyaların adını bildirən isimlərə yaxınlaşır. Lakin isimlərdən fərqli olaraq, sifətlərin mənasına müəyyən əşyaların əlamət və keyfiyyətini ifadə etməyə qadir sifətlilik məzmunu məxsusdur. Deməli, sifətləri isimlərdən fərqləndirən əlamətlərdən biri də onların lüğəti mənasıdır. Məsələn: “əl”, “göz”, “otaq”, “qadın” sözlərində əşyalıq mənası ifadə olunduğu halda, “ağ”, “uzun”, “çal”, “qoca”, “maraqlı”, “güclü” və s. sözlərində əlamət və keyfiyyət bildirmə xüsusiyyətləri ifadə olunmuşdur. Bu cür sözlər sintaktik səviyyədə təyinlik funksiyası daşıya bilər. Məsələn, “qara parça”, “qırmızı rəng” və s. Bu birləşmələrdə birinci tərəf ikincinin təyini kimi çıxış edir.

Alman dilində sifətin ismi təyin etməsi də fərqlidir, çünki müxtəlif cinslərə, kəmiyyətlərə aid isimləri təyin edən sifətlərin formal göstəriciləri dəyişir. Bunu aşağıdakı kimi müəyyən-ləşdirmək olar:

- sifət qeyri- müstəqil təyin kimi çıxış edir. Məsələn, “*der gesunde Soldat*” - (*sağlam əsgər*). Burada ismin qarşısında işlənən “*gesunde*” sifəti “*Soldat*” ismini

təyin edir və sintaktik səviyyədə tam formada ondan asılıdır;

- sifət müstəqil təyin kimi işləyə bilər. Məsələn, “*Der Soldat*” – (*əsgər*), “*gesund und tapfer*” – (*sağlam və cəsur*). Bu nümunədə təyinedici sifətlər ismin əvvəlində deyil, ondan sonra işlənmişdir;

- sifət predikativ təyin kimi də işləyə bilər. Məsələn, “*Der Soldat kam gesund an*” – (*Əsgər sağ-salamat gəldi*). Bu cümlədə predikativin elementi kimi çıxış edən “*gesund*” (*sağlam*) sifəti, şübhəsiz ki, semantik cəhətdən “*der Soldat*” ismi ilə əlaqəlidir;

- sifət predikativ kimi də çıxış edə bilər. Məsələn, “*Der Soldat ist gesund*” - (*Əsgər sağlamdır*). Qeyd olunmuş bu cümlədə isə sifət ismi xəbərin predikativ hissəsini təmsil edir.

Azərbaycan dili ilə müqayisədən qeyd olunan birinci xüsusiyyətdə hər iki dildə sifətin təyin kimi işlənməsi universal hadisə olması bəlli olur. Lakin sifətin təyin kimi işlənməsi alman dilində morfoloji dəyişikliklə müşahidə olunduğu halda, Azərbaycan dilində belə dəyişiklik baş vermir. Məsələn, “*der alte Mann*”, “*die alten Männer*”, “*ein alter Mann*”, “*alter Mann*” - (*yaşlı kişi, yaşlı kişilər*), “*alte Frau*”, “*die alten Frauen*”, “*alte Frauen*”, “*eine alte Frau*” - (*yaşlı qadın, yaşlı qadınlar*). Alman dilində sifətlər digər nitq hissələrindən dörd qrammatik kateqoriyaya görə fərqlənir: cins, kəmiyyət, hal və komparativlik. Qeyd olunmuş bu kateqoriyaların ilk üçü isimlərə də xas olduğundan sifətlər isimlərə yaxınlaşır, lakin dördüncü kateqoriya bu nitq hissələrini fərqləndirmək üçün kifayət edir, çünki isimlərə dərəcələnmə xüsusiyyəti məxsus deyildir. Başqa sözlə, sifətlər əşyanın özünü deyil, ona xas əlamət və keyfiyyəti, eləcə də əlamət və keyfiyyətlər arasındakı fərqi əks etdirir.

Bu cür sözlər əşyaların əlamətinin müxtəlif dərəcələrini bildirir. Məsələn:

“*Qəmərbanu qarqara gözlərini göyə zilləmişdi,*” [1, s.244];

“*... dəvəyə oxşayırdı və bomboz gözləri var idi*” [1, s. 246];

“*Qəmərbanu özünü dünyanın ən ləyaqətsiz anası hesab etdi*” [1, s.271] və s.

Bu dərəcə əlamətlərindəki dəyişiklikləri digər nitq hissələrinə: isimlərə, əvəzlilərə, saylara və s. aid etmək mümkün deyildir.

Yalnız rəng bildirən sifətlər deyil, keyfiyyət və əlamət bildirən sifətlər də başqa nitq hissələrindən xarici əlamətə görə fərqlənmir. Bu sifətlər vəzifə, məna və qismən də dərəcələrinə görə təyin edilir, məsələn: “*pis*”, “*şirin*”, “*balaca*”, “*bərk*”, “*gözəl*” və s. Bu da onu deməyə əsas verir ki, sifətlərlə başqa nitq hissələri arasında daxili bir yaxınlıq olsa da, onları tam eyniləşdirmək düzgün deyildir. Bir sıra şəkilçilərlə düzələn sözlərin isim və ya sifət olması çox zaman mübahisələrə səbəb olur. Dildəki nitq hissələrinin fərqləndirilməsinin bəzən çətinliklərlə müşayiət olunduğunu hələ birvaxtlar H.Paul da qeyd etmişdi [11]. Onun fikrincə, “*Hind-Avropa dillərində sifətlərin cinsə görə dəyişməsi və müqayisə dərəcələrini düzəldə bilməsi onların fərqləndirici xüsusiyyətləridir*” [11, s.419].

German dillərində, o cümlədən alman dilində sifətlərin işlənməsində bir neçə fleksiya özünü göstərir. Məsələn, “gut-besser-am besten” – (yaxşı - daha yaxşı - ən yaxşı), “viel-mehr - am meisten” – (çox - daha çox - ən çox).

Alman dilində sifətin morfoloji strukturu onunla səciyyələnir ki, o, bir tərəfdən, isimlə hallanmaya görə yaxınlaşır, digər tərəfdən, komparativlik keyfiyyətinə malikdir. Sifət hallanma xüsusiyyətinə görə də fərqlənir, çünki onun hallanmasında dəyişkənlik müşahidə olunur. Bu da ondan irəli gəlir ki, ismi birləşmənin morfoloji strukturundan asılı olaraq sifət zəif, qüvvətli və ya qarışıq hallanmalı olur. Məsələn:

	zəif	qüvvətli	qarışıq
Nom.	der kranke Mann	ein kranker Mann	kranker Mann
Gen.	des kranken Mannes	eines kranken Mannes	kranken Mannes
Dat.	dem kranken Mann	einem kranken Mann	krankem Mann
Akk.	den kranken Mann	einen kranken Mann	kranken Mann

Təhlildən məlum olur ki, sifət bu xüsusiyyətinə görə nəinki alman dilindəki digər nitq hissələrindən (əvəzlik, isim, say), həm də müqayisə olunan Azərbaycan dilindəki sifətlərin işlənmə xüsusiyyətlərindən fərqlənir. Birləşmədəki yerinə görə sifətlər hər iki dildə izomorf xüsusiyyətə malik olsa da (isimdən əvvəlki mövqə), qrammatik kateqoriya kimi hallanmanın özü fərqlidir. Azərbaycan dilində bu tipli birləşmələr hallandırılarkən sifətlər bütün hallarda dəyişməz qalır, məsələn:

Adlıq	qoca qadın, kişi
Yiyəlik	qoca qadının, kişinin
Yönlük	qoca qadına, kişiye
Təsirlik	qoca qadını, kişini
Yerlik	qoca qadında, kişidə
Çıxışlıq	qoca qadından, kişidən

Nümunələrdən alman dilində sifətlər ismə xas cins, kəmiyyət və hal kimi xüsusiyyətləri əks etdirdiyi aydın olur. Azərbaycan dilində isə hallanmada belə bir qrammatik dəyişiklik yoxdur. İsmə təkdə ya cəmdə və ya müxtəlif hallarda işlənməsindən asılı olmayaraq, onların qarşısındakı sifətlər dəyişməz qalır. Bu cür birləşmələrdə hallara və kəmiyyətə görə dəyişən yalnız isim olur. Bu fikri qəbul edən F.Q.İskakov da yazır ki, “*fraza kontekstində türk dillərində sifət morfoloji dəyişikliyə uğramır*” [8, s.155].

Azərbaycan dilində isimlərin əvvəlində işlənməklə onların keyfiyyətini, əlamətini bildirən hər sözü sifət adlandırmaq qəbul edilməzdir, çünki, A.A.Axundov və N.Məmmədovun da qeyd etdikləri kimi, “*isimlər də əşya bildirən, digər isimlərin əvvəlində işlənərək bu və ya digər əlamət və keyfiyyəti ifadə edə bilir. Ancaq bu*

isimlər xəbər vəzifəsində işləndiyi zaman keyfiyyət və əlamət mənasını bildirməyib, surf əşya məzmunu ifadə edir” (3, s. 51).

Məsələn: “O, taxta qapıdakı ləkələri təmizlədi”;
“Fəhlələr taxtaları 3-cü mərtəbəyə qaldırdılar”;
“Maşındakı taxtadır”. “Taxta quru deyildir”.

Hər üç cümlədəki “taxta” sözünün mənasında sırf əşya məzmunu olsa da, məhz birinci cümlədə “taxta” sözü tam şəkildə əşyanın keyfiyyətini bildirir.

Aşağıdakı cümlələrdə isə “yaxşı” sifəti işlənmişdir. Hansı funksiyanı yerinə yetirməsindən asılı olmayaraq, bu sözün həqiqi sırf məzmununda keyfiyyət ifadə olunmuşdur. Məsələn: 1) “Onun yaxşı mənzili vardır”; 2) “Onun mənzili yaxşıdır”.

Təhlildən məlum olur ki, hər iki halda “yaxşı” sözü cümlələrdə fərqli sintaktik funksiya yerinə yetirsə də, semantik cəhətdən eyni sözlə əlaqəlidir və onu izah edir.

Deməli, birinci halda “taxta” sözü heç də həmişə keyfiyyət bildirmir. “Yaxşı” sözü haqqında bunu demək qeyri-mümkündür. Ona görə də “taxta” isim, “yaxşı” isə sifət kimi çıxış edir.

İsimlər yalnız tərkib daxilində işlənərkən necə? nə cür? hansı? suallarına cavab verə bilər. Bunu biz “taxta” sözü işlənən cümlələrdə də görürük. Birinci cümlədə sifətin suallarına cavab verdiyi halda, ikinci və üçüncü cümlələrdə ismin suallarına cavab verir. Məsələn: nələri? və nədir? Buna görə də belə sözlərin isim və yaxud sifət olub-olmamasını təkcə tərkib daxilində (taxta qapı) deyil, həm də tərkib xaricində təklikdə yoxlamaq lazım gəlir. Belə vəziyyətdə o, təklikdə əşya məzmunu bildirdiyi üçün, ancaq əşyaya məxsus suallara cavab verir (nə?)

İkinci cümlədə “taxtaları” sözü kəmiyyətə görə dəyişdiyinə və hallandığına görə təyin deyil, tamamlıq funksiyasında işləndiyinə görə isimdir. İstər ikinci, istərsə də üçüncü cümlələrdə işlənmiş bu sözlər ismin suallarına cavab verir və sintaktik cəhətdən də isimlə ifadə olunan cümlə üzvləri yerində çıxış edir. Bu cür sözlər yalnız dilin sintaktik səviyyəsinə daxil olmaqla sifət funksiyasını yerinə yetirir, özündən sonra gələn ismin əlamətini bildirir, onu təyin edir, leksik-qrammatik səviyyədə isə isim kimi qalır. Belə sözlər sifətə xas bəzi əlamətləri ifadə etsələr də, onun tələblərinə cavab verə bilmir, çünki bu vəziyyətdə həmin söz dərəcələnmir. Bəzi tədqiqatçılar isimlə sifət arasındakı fərqi göstərmək üçün xüsusi isimləri nümunə göstərirlər. Onların fikrincə, “*heç bir xüsusi isim adlıq halda olan ikinci bir isimə yanaşaraq onu bu və ya digər əlamətinə, keyfiyyətinə görə təyin etməz*” [5, s.48].

Məsələn, Azərbaycan dilində “Dərbənd üzüm, Naxçıvan duz” “Bakı metro”, “Berlin universitet” və s. kimi ifadələrin işlədilməsi düzgün deyildir. Müəlliflərin fikrincə, “*xüsusi ismi əlamət bildirən bir söz vəzifəsində işlətmək üçün, heç olmazsa, təyin olunan ismin uzlaşdırıcı bir şəkilçi – məsələn, nisbət şəkilçisi qəbul etməsi lazımdır. Məsələn: Dərbənd üzümü, Naxçıvan duzu, Bakı metrosu, Berlin universiteti*

və s.” [5, s.48]. Deməli, burada isim həm təklikdə, həm də tərkibdə ikinci bir məfhumu ifadə etmir.

Nəzəri ədəbiyyatda sifətə yaxın nitq hissələrindən birinin də say olduğu qeyd olunur. Həm də qeyd edilir ki, “*sifətlər və saylar dildə eyni sintaktik funksiyanı yerinə yetirir, yəni bunların hər ikisi cümlədə təyin funksiyasını yerinə yetirir*” [6, s.95]. Hər iki nitq hissəsi isimlərlə bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan dilində:

1. “*Son zamanlar Mahmudun kiçicik hərəkətləri belə Mirzə Salmanın nəzərindən yayınmırdı*” [1, s.250];

2. “*Qəmərbanu bu əhvalatı da uğursuz bir təşəbbüs kimi yadından çıxardı*” [1, s.264];

3. “*1498-ci il mayın 20-də Portuqaliya gəmiləri Kəlküttə şəhərinə yaxınlaşdı*”;

4. “*Əldən qalan əlli il qalar*”;

5. “*Bir çox alimlər daşın üzərindəki yazıların sirrini açmağa çalışdılar*”;

6. “*Schon zwei Jahre studiert er an der Berliner Universität*” – (Artıq iki ildir Berlin Universitetində təhsil alır);

7. “*In dieser Nacht auf dem leeren Feld war der dritte Halt*” – (O gecə boş sahədə üçüncü dayanacaq idi)

Hər iki dilin materialına istinadən onu demək olar ki, istər sifətlər, istərsə də saylar semantik cəhətdən özlərindən sonra işlənən isimlərlə əlaqədə olub, onları təyin edir. Bu cəhətdən sifətlər və saylar oxşar funksiyanın daşıyıcıları kimi çıxış edir. Sifətlər əşyanın əlamət və keyfiyyətini, saylar isə onların kəmiyyətini bildirir. Lakin, O.İ.Musayevin də qeyd etdiyi kimi, “*sifət əşya ilə üzvü şəkildə bağlı olduğu halda, saylar əşya ilə üzvü şəkildə bağlı deyildir*” [4, s.96].

Sayla sifət arasındakı oxşarlığa sıra sayları daha bariz nümunədir. Sıra sayları sifətlər kimi “hansı?” sualına cavab verir [4, s.96]. Məsələn: “*enli qapı*”, “*beşinci qapı*”. Oxşar vəziyyət alman dilində də müşahidə olunur, məsələn: “*die breite Tür*” – (geniş qapı); “*die fünfte Tür*” – (beşinci qapı). Qeyd olunan bu birləşmələrdə “*breite*” sifəti və “*fünfte*” sıra sayı eyni suala (Welche?) cavab verir.

Hər iki dildə “*enli (breite)*” və “*beşinci (fünfte)*” sözləri özlərindən sonra işlənən ismə aid olub, onu təyin edir. Bu əlamət həm sifət, həm də say üçün ümumi göstərici kimi çıxış edir. Birinci birləşmədə işlənən “*breite*” (enli) sifəti “*qapı*” isminin əlamətini təyin etmişdir. İkinci birləşmədə “*fünfte*” sıra sayı isə “*qapı*” əşyasının əlamətini deyil, sırasını müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Alman və Azərbaycan dillərində işlənmiş bu sözlər: “*breite*” – (enli), “*fünfte*” – (beşinci) dildə eyni sintaktik funksiyanı yerinə yetirsə də, fərqli nitq hissələridir, yəni bunların hər ikisi təyin funksiyasını yerinə yetirir. Leksik vahidlər arasındakı bu oxşarlıq bəzən onların eyniləşdirilməsinə səbəb olur. Alman dilçisi V.Erben məhz bu oxşarlıqdan çıxış edərək sayları ayrıca deyil, sifətlərin tərkibində nəzərdən keçirir [10]. V.Erbendən fərqli olaraq, O.İ.Musayev isə nəzəri ədəbiyyatdakı mövcud vəziyyətə istinadən

yazır: “*Bu iki nitq hissəsi bir sıra cəhətlərinə görə yaxın olsa da, qrammatikaya dair yazılmış son əsərlərdə bunlar ayrı-ayrı nitq hissələri kimi nəzərdən keçirilir*” [4, s.38]. Bu da sifətlərin dərəcələrə görə dəyişdiyi halda, sayların bu xüsusiyyətə malik olmamalarından irəli gəlir.

Müqayisə etdiyimiz hər iki dildə sifətlərin zərflərlə oxşarlığı da heç bir şübhə doğurmur. Sifətlər əşyanın əlamət və keyfiyyətini, zərflər isə hərəkətin keyfiyyət və tərzini bildirir. Bu nitq hissələrinin morfoloji dəyişikliyə uğramaması onların fərqləndirilməsində müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Ona görə də O.İ.Musayevin “... *sifətin cümlədəki yerindən çıxış edilərək feildən əvvəl gələrək hərəkətin tərzini bildirən sözlər zərf, isimlərin əlamətini, keyfiyyətini bildirən həmin sözlər sifət hesab olunmuşdur*” [4, s.49] fikrinin gerçəkliyi heç bir şübhə doğurmur. Belə bir mübahisəli hal yalnız Azərbaycan dilində deyil, alman dilində də müşahidə olunmuşdur. Alman və Azərbaycan dillərində sifət və zərflər arasında struktur baxımdan oxşarlıqlarla bərabər fərqlər də mövcuddur. Alman dilində hər bir sifət söz düzəldici morfem iştirak etmədən belə zərf kimi də işləyə bilər. Məsələn:

- “*der langsame Läufer*” (sifət) - (*läng qaçan idmançı*) – “*Er läuft langsam*” (zərf) - (*O, läng qaçır*);

- “*Eine unruhige Nacht*” (sifət) - (*narahat gecə*) – “*Die Nacht verläuft unruhig*” (zərf) - (*Gecə narahat keçir*.)

E.İ.Şendelsin fikrincə, “*sifətlərlə zərflər arasında dəqiq sərhəd qoymaq çətinidir. Sözü hansı nitq hissəsinə mənsub olmasını müəyyənləşdirmək yalnız cümlə daxilində mövcuddur, çünki orada sözü morfoloji xüsusiyyətləri üzə çıxır*” [12, s.16]. Analoji fikri L.R.Zinder, T.V.Stroyeva qeyd edirlər: “*Sifətin dəyişməz forması təyin kimi də işləyə bilər. Məsələn, “Er war gut Freund mit allen ...”*. [7, s.125]. Alman dilində sifətlər xüsusiləşmə şəklində isimdən sonrakı mövqedə işləndikdə də belə vəziyyətin şahidi oluruq. Məsələn, “*Am Bahnsteig warteten zwei Gesichter, vertraut und gut, und er vergaß den Toten*” – (*Perronda tanış və xeyirxahı iki şəxs gözləyirdi və o, ölən adamı unutmuşdu*).

Bunun əksi olaraq xeyli sayda yer və zaman zərfləri isimlərlə işlənir. Məsələn, “*die Jungen hier*” - (*buradakı gənclər*), “*das Unglück damals*” - (*o dövr bədbəxtliyi*). Ancaq zərflər sifət mövqeyində isimlərdən əvvəldə işlənir. Məsələn: “*der hiesige Junge*” - (*buradakı gənc*), “*das damalige Unglück*” - (*o dövrki bədbəxtlik*).

Alman dilində belə vəziyyətdə işlənən zərflər sifətə xas şəkilçilər qəbul edir. Azərbaycan dilində də oxşar dəyişiklik baş verir.

Azərbaycan dilində işlənən ismi xəbərlə cümlə strukturlarından fərqli olan alman dilindəki eyni strukturlarda sifət və zərflər “ist”dən sonra predikativ kimi işlənir. Məsələn: “*Sie ist klug*” (sifət) - (*O, ağıllıdır*); “*Sie ist hier*” (zərf) - (*O buradadır*).

Nümunələr təsdiq edir ki, Azərbaycan dilində ismi xəbər funksiyasını bildirən

sifət və zərflər morfoloji dəyişikliyə məruz qalır, yəni xəbər şəkilçisini qəbul edir. Məsələn: “*Mən ağıllıyam*” – (*Ich bin klug*); “*Sən ağıllısan*” – (*Du bist klug*) və s.

Müqayisədən alman dilində sifət və zərf belə vəziyyətdə heç bir morfoloji dəyişikliyə uğramadığı aydın olur. Mübtəda ilə xəbərin kopula hissəsi uzlaşır.

Problemin mübahisəli olduğunu Q.Helbiq və Y.Buşa da qeyd etmişlər. Məhz buna görə onlar yazırlar ki, “*sifət xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən, lakin zərf kimi işlənən sözlər “sifət” kimi deyil, “sifət-zərf” söz sinfi kimi zərfin daxilində verilməlidir*” [9, s.280].

Ancaq məsələyə başqa aspektdən də yanaşanlar olmuşdur. Onların fikrincə, sifətlər feilləri də təyin edə bilər. Bunun üçün “*Die Rose blüht schön*” – (Qızılgül gözəl çiçək açır) cümləsi nümunə kimi göstərilmişdir. Burada əsas problemin sifətin zərf kimi işlənməsi ilə bağlı olduğu göstərilir [3, s.17].

Bəzi dilçilər zərf qrupuna keçən sözlərin tamamilə sifətlərdən uzaqlaşdığını göstərir, bəziləri isə bu sözlərə həm sifət, həm də zərf kimi yanaşmağa üstünlük verirlər [3, s. 97].

Təhlilin nəticələrinə istinadən demək olar ki, alman dilində sifətlər dəyişməz formada zərflərə yaxınlaşır, lakin belə vəziyyətdə onları predikativ kimi işlənən sifətlə qarışdırmaq olmaz, çünki predikativ kimi işlənən sifət xəbərin əsas hissəsi kimi çıxış edir. Məsələn: “*Der Student ist fleißig*” – (*Tələbə zəhmətkeşdir*). Burada “*fleißig*” sifəti olmadan cümlə tamamlanmır və fikir ifadə etməyə qadir deyil. Lakin “*Der Student studiert fleißig*” – (*Tələbə çox oxuyur*) cümləsində “*fleißig*” zərf kimi feili təyin edir. Onun olmaması ümumi cümlə strukturunu pozmur. Cümlə “*fleißig*”siz də cümlə kimi fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan dilində də belə vəziyyətin şahidi oluruq. Məsələn:

1. “*Oxumağın əladır*”; 2. “*Tələbə əla oxuyur*”.

Birinci cümlədə “*əladır*” ismi xəbərdir və onsuz cümlə formalaşmır. İkinci cümlədə isə “*əla*” sözü feili izah edir. O söz olmasa belə, fikir ifadə olunur, yalnız ifadə tərzində dəyişir.

Alman və Azərbaycan dillərinə aid qrammatika kitablarında sifətlərin feillərlə də bağlı olduğu göstərilmişdir. Çünki həm sifət, həm də feili sifət əşyanın əlamətini bildirir. Məsələn: “*İşləyən fəhlə əmək haqqını tələb edirdi*”; “*Gənc fəhlənin çıxışı hamının xoşuna gəldi*”.

Bu cümlələrdə işlənmiş “*işləyən*” feili sifəti və “*gənc*” sifəti “*fəhlə*” isminin əlamət xüsusiyyətlərini müxtəlif cəhətdən təyin edir və eyni suala (hansı?) cavab verir. Hər iki söz cümlədə təyin funksiyasını yerinə yetirir. Lakin bunlar zaman və komparativlik münasibətlərinə görə fərqli mövqedə durur. Daha doğrusu, “*neu*” sifəti aşağıda qeyd olunmuş cümlədə əşyanın (kompüterin) əlamətini bildirir, əlamətin dərəcə xüsusiyyətlərini də ifadə etməyə qadirdir. “*Gebrauchte*” sözü də “*komputer*” sözünü təyin edir, lakin əvvəlkindən fərqli olaraq, burada kompüterin istifadəsi zaman baxımından təyin olunur. Əlamətin keçmiş zamanla bağlı olduğu göstərilir.

Bu xüsusiyyət “neu” sifətində ifadə olunmur. Ona görə də həmin sözlər eyni suala cavab verməklə eyni cümlə üzvü yerində işlənsələr də, “neu” sözü sifət, “gebrauchte” isə feili sifətdir. Oxşar vəziyyət alman dili materialında da özünü göstərir. Məsələn:

1. “*Der gebrauchte Computer funktioniert besser*” - (İstifadə edilmiş kompüter daha yaxşı işləyir);

2. “*Der neue Computer kostet 200 Euro*” - (Yeni kompüter 200 avroyadır.)

Bu cümlələrdə də “gebraucht” feili sifəti və “neu” sifəti cümlələrdə eyni funksiyanın daşıyıcısı kimi, eyni suala (welcher?) cavab versələr də, morfoloji baxımdan təhlil olunduqda onların müxtəlif nitq hissələrinə aid olduğu müəyyənləşir. Buna görə də əvvəllər qrammatika kitablarında feili sifətlərdən “sifət” bəhsində danışılmışdır. Lakin son zamanlar sifətlə feili sifət arasındakı bu fərqlər səbəbindən feili sifətlərdən “feil” bəhsində danışılır.

Sifətlərə köməkçi nitq hissələri ilə yaxınlıq da xasdır. Belə bir yaxınlıq sifətlərlə qoşmalar arasında mövcuddur. Bu da onunla izah olunur ki, Azərbaycan dilində bəzi sözlər həm sifət, həm də qoşma kimi çıxış edir. Məsələn, “yuxarı”, “aşağı”, “başqa”, “özgə”, “içəri”, “qabaq” və s. Nümunə kimi iki cümləni nəzərdən keçirmək kifayətdir.

1. “*O, anası ilə birlikdə aşağı düşdü*”;

2. “*Xəstəliyinə görə o, yuxarı qalxa bilmədiyindən iki ildir ki, aşağı mərtəbədə yaşayır*”.

Təhlilə əsaslanaraq demək olar ki, birinci cümlədə “aşağı” sözü hərəkətin yerini bildirdiyindən yer zərfi, ikinci cümlədə isə eyni söz ismi təyin etdiyi üçün sifət kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Deməli, alman və Azərbaycan dillərində sifətlər müəyyən xüsusiyyətlərinə görə digər söz siniflərinə yaxın olsalar da, onları eyniləşdirmək məqsədəuyğun deyildir, çünki müstəqil nitq hissəsi kimi sifətləri səciyyələndirən, onları digər nitq hissələrindən fərqləndirən xüsusiyyətlər vardır.

Ədəbiyyat:

1. Əfəndiyev, E.İ. Seçilmiş əsərləri [Elektron resurs] / E.İ. Əfəndiyev. – Bakı: Avrasiya Press, – 2005. – 424 s. URL: http://www.anl.az/el/e/e_se2005.pdf

2. Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfolojiya / M.Hüseynzadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 280.

3. Məmmədov, N. Dilçiliyə giriş / N.Məmmədov, A.Axundov. – Bakı: Maarif, – 1966, –217 s.

4. Musayev, O. Bir daha Azərbaycan dilində sifətin dərəcə kateqoriyası haqqında // – Bakı: Türkologiya jurnalı, – 2014. № 2, – s. 38-49.

5. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası / – Bakı: Az.SSR EA nəşriyatı, – 1951, 489 s.

6. Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikası, II cild / – Bakı: Elm, – 1980, – 510 s.
7. Зиндер, Л.Р. Историческая морфология немецкого языка / Л.Р.Зиндер, Т.В.Строева; – Ленинград: Просвещение, – 1968. – с. 263.
8. Исхаков, Ф.Г. Имя прилагательное // – Москва: Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Морфология, –1956. – с. 143-175.
9. Helbig, G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J.Buscha. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopadie, – 1974. – 629 S.
10. Johannes, E. Abriss der deutschen Grammatik / E. Johannes – Berlin: Akademie-Verlag, – 1965. – 226 S.
11. Paul, H. Deutsche Grammatik / – Halle: Forgotten Books – 1955. – 358 S.
12. Schendels, E. Deutsche Grammatik / E.Schendels. – Moskau: Visschaja Schkola, –1979. – 397 S.

SIFƏTİN DƏRƏCƏLƏNMƏSİNİN FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ XÜLASƏ

Dildəki söz ailələrinə - nitq hissələrinə fərqli xüsusiyyətlər məxsusdur və məhz bu xüsusiyyətlərə görə nitq hissələri öz aralarında bir-birindən fərqlənir. Lakin dildə yalnız bir neçə nitq hissəsinə aid xüsusiyyətlər də vardır. Sifətlərin bir qismi başqa nitq hissələrindən xüsusi şəkli əlamətlərə görə deyil, vəzifə və mənalara görə fərqlənir. Alman və Azərbaycan dillərində sifətlər müəyyən xüsusiyyətlərinə görə digər söz siniflərinə yaxın olsalar da, onları eyniləşdirmək məqsədəuyğun deyildir, çünki müstəqil nitq hissəsi kimi sifətləri səciyyələndirən, onları digər nitq hissələrindən fərqləndirən xüsusiyyətlər vardır.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТЕПЕНЕЙ СРАВНЕНИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ РЕЗЮМЕ

Части речи в языке обладают специфическими особенностями, которые определяют их функциональные и семантические различия. Вместе с тем существуют и такие лексические группы, которые имеют общие признаки с несколькими частями речи. К таким категориям относятся и прилагательные. Часть прилагательных отличается от других частей речи не особыми морфологическими показателями, а главным образом их семантическим значением и функциями, которые они выполняют в предложении. Хотя прилагательные в немецком и азербайджанском языках по некоторым

признакам близки к другим лексическим категориям, отождествлять их нельзя, поскольку прилагательные обладают специфическими семантическими и грамматическими свойствами, характеризующими их как самостоятельную часть речи. В данном исследовании рассматриваются функциональные особенности степеней сравнения прилагательных, а также их проявления в обоих языках в сопоставительном аспекте.

İlahə Bayramova

Functional Characteristics of the Degrees of Comparison of Adjectives

Summary

Parts of speech in a language possess specific characteristics, and these features distinguish them from one another within the grammatical system. However, there are also certain properties that are common to several word classes. Adjectives belong to such lexical categories. A number of adjectives differ from other parts of speech not by special morphological markers but mainly by their semantic meaning and the functions they perform in a sentence. Although adjectives in German and Azerbaijani share some features with other lexical categories, it is not appropriate to equate them, since adjectives have distinctive semantic and grammatical properties that define them as an independent part of speech. This study examines the functional characteristics of the degrees of comparison of adjectives and analyzes their manifestations in both languages within a comparative framework.

Rəyçi: Şəmsinur Aslanova filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent